

Vissen in de taal

*Over visserslatijn
van hengelaars
en andere mensen*

Frans Collignon

Colofon

Deze bundel bevat verhalen die voor het merendeel eerder zijn verschenen in het kwartaalmagazine ***Visionair*** van Sportvisserij Nederland.

© 2012, Frans Collignon, Huizen
Vormgeving: Grafisch!OK, Pijnacker
Foto auteur: Marco Kraal, Huizen
ISBN 978 907 6542 638
NUR 622

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kemper Conseil *Publishing*
Westvlietweg 67-F
2495 AA 's-Gravenhage
T: 070-3868031
F: 070-3861498
E: info@kemperconseil.nl
I: www.kemperconseil.nl

Inhoud

Voorgift	7
1. Wat!? Alweer vis?	9
2. Leven als een karper	13
3. Schelden met vissen	17
4. Dat liefdesgevoel aan de waterkant	20
5. Vissen aan de drank	23
6. Als het visje maar een naam heeft	27
7. Daarom heet die vis zo	31
8. Hoezo snoekbaars?	35
9. Vis moest altijd al	38
10. Vissen is vreemd	42
11. De heer of mevrouw Visser	45
12. Geloof in vis	49
Toegift	52
Register	54
Bronnen	58

De wonderbare visvangst. Peter Paul Rubens (1618-1619). Centraal paneel van een drieluik. Mechelen, Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk.

Voorgift

Clupea harengus - Haring in het land, de dokter aan de kant.

De vis is over de hele wereld van oudsher een belangrijke voedselbron voor de mens. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in de taal al vroeg beschrijvingen zijn van vis en tal van zaken die met vis te maken hebben. In de Bijbel komt de vis vaak voor. De wonderbare visvangst is een van de verhalen die door de jaren heen beroemde schilders heeft geïnspireerd.

In de loop van de eeuwen is er natuurlijk wel het een en ander veranderd. Zo is de oester niet langer meer verbonden aan armoede en herkennen wij inmiddels veel namen niet meer die vroeger ruimhartig aan de vele vissoorten gegeven werden. Maar de vis heeft nog steeds een grote invloed op ons taalgebruik. Of het nu om namen gaat (*de heer Visser*) of om een stevige scheldpartij (*gratenpakhuis!*), de vis doet vrolijk mee. Aan de namen van vissen kan je ook afleiden hoe vroeger over deze koudbloedige dieren werd gedacht. Dat één van de vele namen voor de kabeljauw *mooimeisje* is, doet bijvoorbeeld de fantasie prikkelen, al was het maar over het onderscheidingsvermogen van de gemiddelde visser. En verder blijkt erotiek en de gevolgen daarvan vaak te worden aangeduid in vergelijkingen met het vissen of een vis. De fallische suggestie

van de hengel zal daar niet vreemd aan zijn. En hetzelfde geldt voor de paling die heel plastisch wordt gebruikt in het gezegde *die heeft paling gegeten* om aan te duiden dat een vrouw zwanger is.

Het feit dat vele Nederlandse vissennamen in een vreemde taal zijn overgenomen is een goede indicatie voor zowel de visserskwaliteit als de handelsgeest van de inwoners der lage landen. Zo'n verhandelbare vis met een internationale naam is de haring. De populariteit van deze vis als handelswaar heeft veel te maken met het kaken van de vangst (de ingewanden en kieuwen worden voor een deel verwijderd) die de houdbaarheid aanzienlijk vergroot. De Fransen hebben het dan ook over *caquer le hareng*. De vinding van het kaken is eeuwenlang geroemd als een fraai stukje vaderlands vernuft van Willem Beukelszoon. Maar de kans is groot dat het alleen maar een mooi verhaal is...

Al deze weetjes en bijzonderheden over de vis zijn beschreven in een serie columns met sterk uiteenlopende onderwerpen als de liefde, de maag en de naamsgeschiedenis. Het is mooie en amusante leesstof voor thuis en aan de waterkant.

Frans Collignon

Wat!? Alweer vis?

Osmerus eperlanus - Spiering is vis als er aars niet meer is.

Wat er allemaal op tafel komt

De vis is in onze streken door de afgelopen eeuwen heen het voedsel van de armelui geweest. Als je geen vlees kon betalen, kwam er vis op tafel bij gebrek aan beter. De zestiende-eeuwse dichter Jacob Cats schreef in zijn tijd al badinerend over de veronderstelde lage voedingswaarde van vis:

*Eet vlees zonder vrees,
zo krijg je vlees.
Maar weet dat vis,
slechts slijm is.*

Tot diep in de negentiende eeuw hield deze gedachte stand, tenminste als je naar het spreekwoord *visch laat den mensch zooals hij is*, kijkt. Dat betekende dat vis niet aanzet, je wordt er niet dik van – overigens een zegen in de huidige westerse consumptiemaatschappij.

In de beginjaren van het christendom was riviervis het voedsel bij uitstek van de armen. Zeevis viel daar niet onder. Er is namelijk verschil – en niet alleen tussen zoetwater- en zeevis,

maar ook tussen de vissen onderling. De ene vis was nog armoediger dan de andere. Althans dat blijkt uit tal van vaderlandse gezegdes. Zo klinkt het gemaakt opgewekt *spiering is vis als er aars (= anders) niet meer is*. In een variant op dit spreekwoord is de *spiering* door een *haring* vervangen. De haring werd in het zuiden van het land ook wel het *armeluisvarken* genoemd. Laat de moderne Brabantse boeren maar niet horen dat al eeuwen de vette haring als een prima vervanger wordt gezien van het *verken*. De naam van *armeluis-troost* voor een *bokking*, is op dit punt eveneens veelzeggend. En een kleine, dunne *paling* heeft de benaming *armeluisaal* gekregen. Zijn tweede bijnaam zegt iets over de grootte van dit diertje voor de armen: *schoenveter*.

Er zijn nog meer vissen of onderdelen van vissen die in de geschiedschrijving tot de dagelijkse kost van de minder welgestelden werden gerekend. Van *knorhanen* (*poon*) werden volgens de geschiedschrijvers elke zomer duizenden gevangen en vervolgens in Leiden aan de arme man gebracht. De gegoede burgerij bliefde ze kennelijk niet. Ook dat is nu wel anders.

Niet alleen hele vis, maar ook de *kibbels* (wangen van de kabeljauw), beter bekend als *kibbeling*, werden tegen een lage prijs verkocht aan de armen. Nu zijn kabeljauwwangen een duurbetaalde delicatessen en bestaat de moderne kibbeling uit gefrituurd afsnijsel van witvis.

De wereldberoemde *bouillabaisse* uit Marseille is in de loop der jaren evenzo van faam veranderd. Ooit was het soep die was getrokken van beschadigde en daardoor onverkoopbare vis, maar nu is het een gerecht voor fijnproevers.

Armoe

Doordat al die vis met armoede werd verbonden, gingen de mensen ook denken dat het woord *aalmoes* in de betekenis

van gift aan de armen was opgebouwd uit *aal* + *moes*, een papje van paling waar de behoeftigen op werden getrakteerd. Bijna spijtig stelt de redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vast dat dit een verkeerde conclusie is van het *etymologisch volksgevoel* dat daarbij aan de Latijnse oorsprong van het woord voorbij gaat.

Dat vis ten opzichte van vlees minder waard werd geacht, is ook te zien aan de oude voorschriften van de katholieke kerk om des vrijdags, de dag van onthouding, vis in plaats van vlees te eten. Tot op de dag van vandaag is in vele verzorgingshuizen en kantines de vrijdag nog steeds een visdag.

Een apart verhaal is in dit verband de nuttiging van de *zalm*. Zo rond 1650 bedongen volgens de advertenties in de couranten veel dienstbodes dat ze hooguit twee keer in de week deze vis kregen voorgeschoteld. Ook in andere landen waren de hulpen in de huishouding niet gediend van vaak en veel zalm op het bord. Er zijn deskundigen die betwijfelen of de meisjes echt afkerig waren van de zalm, die ook toen al een edele vis was en kostelijk voedsel vertegenwoordigde. Veeleer gaven de keukendames op deze manier aan dat ze niet al te fanatiek mee wilden doen aan het vasten van hun werkgevers. Dat zalm een niet te versmaden vis was, blijkt al uit de moeite die men zich getroostte om een andere vis er op te laten lijken. Zo werd *koolvis* in het verleden wel gerookt en gekleurd om als *zeezalm* te worden verkocht. Ook de *harder* werd beter verkoopbaar gevonden door zijn bijnaam *witte zalm*.

De *oester* is inmiddels van volksvoedsel helemaal gepromoveerd tot het eten van de elite. In de tijd van Dickens was dat nog niet het geval. Het viel deze Engelse schrijver juist op dat oesters en armoede hand in hand gaan. En ook de al eerder aangehaalde knorrige Cats had daar een stellige mening over:

Oesters, garnalen, alikruik,
zijn geen kost voor holle buiken.

Maar hierover verschilden vroeger de meningen toch wel stevig. De dichter Constantijn Huygens, 20 jaar jonger dan Cats, laat een slimme ruiter en lekker oesters eten onnavolgbaar bij elkaar komen in een van zijn sneldichten uit 1677:

DOMKOPPEN

*Geef oesters aan mijn paard, zei Tom die het koud had
(op alle stoelen bij de haard werd al gezeten).*

*Eén stond op van 't vuur en ook een tweede die er zat,
Om het hongerige dier oesters te zien eten.*

Die plaats en pikte Tom in en verdreef de kou.

De waard kwam en zei dat het paard geen oesters wou.

*Breng ze dan maar hier, zei Tom, als ze hem niet smaken,
Dan zal ik wel proberen ze open te maken.*

Het kan dus verkeren, om nog maar eens een oude vaderlandse dichter te citeren, want menig maaltijd voor de armen van toen is nu in een duur restaurant een pronkstuk op tafel.